emToken: Unicode-képes tokenizáló magyar nyelvre

Mittelholcz Iván

MTA Nyelvtudományi Intézet,
1068 Budapest, Benczúr u. 33., e-mail: mittelholcz.ivan@nytud.mta.hu

Kivonat Cikkünkben az emToken tokenizáló programot mutatjuk be. Ennek főbb tulajdonságai között említhető, a széleskörű UTF-8 támogatás, a konfigurálhatóság, az automatikus tesztkörnyezet és a programkönytár által nyújtott API. Az előállított – XML vagy JSON formátumú – kimenet detokenizálható. A program forráskódja szabadon elérhető GPLv3 licenc alatt. Az emToken az `e-magyar` eszközlánc tokenizálásért felelős modulja.

Kulcsszavak: tokenizálás, mondatra bontás, természetesnyelv-feldolgozás, kutatási infrastruktúra

1. Bevezetés

Cikkünkben az `e-magyar` szövegfeldolgozó eszközlánc részeként kifejlesztett új magyar tokenizáló és mondatra bontó eszközt mutatjuk be. Az `e-magyar` rendszerről átfogó ismertetést ad [5].

Magyar nyelvű szövegek tokenizálására széles körben használják a Huntoken[1] programot. Ez lényegében unixos parancssori szűrőknek egy bash szkript által összekötött sorozata. Maguk a szűrők a Flex[2] lexergenerátorral előállított, majd lefordított bináris fájlok. Ezek a standard inputról olvassák a bemenetüket, és a standard outputra írják a kimenetüket. A bash szkript a Unixban általánosan alkalmazott pipeline mechanizmust használja ezek összekötésére. A Flex-fájlokban definiált szűrők végzik a szöveg előzetes tisztítását (pl. a HTML-karakterentitások kezelését), a mondatra bontást, a rövidítések kezelését, magát a tokenizálást és a poszttokenizálást.

A tokenizálás feladatával kapcsolatban megfogalmazható néhány fontos igény, amit a Huntoken számos erénye mellett sem tud kielégíteni. Ezek a következők:

– A Flexben nincs Unicode-támogatás, csak az egy bájtos karakterkódolásokat tudja helyesen kezelni. Ennélfogva a Flexre támaszkodó Huntoken sem képes a manapság leginkább elterjedt UTF-8-as karakterkódolású szövegek feldolgozására.

[1] http://mokk.bme.hu/resources/huntoken/
[2] http://flex.sourceforge.net/

– A Huntoken készítésének idejében a tokenizálókkal még sok olyan feladatot is elvégeztettek, ami nem tartozik szorosan véve a tokenizáláshoz, de reguláris kifejezésekkel hatékonyan megoldhatónak gondoltak. Így a Huntoken is tartalmaz olyan elemeket, amelyek ma már egyértelműen a tulajdonnév-felismerők vagy éppen a morfológiai elemzők feladata. Ide tartozik például az ISBN számok vagy a képletek felismerése, és bizonyos ragozási alakok felismerése és címkézése.
– Sok tokenizáló, köztük a Huntoken is, a szóközjellegű karaktereket egyszerűen kiszűri a szövegből, és csak a tartalmas tokeneket és punktuációkat adja vissza. Ugyanakkor a későbbi feldolgozási lépésekben hasznos lehet megőrzésük (például van olyan eset, amikor nem mindegy, hogy egy írásjel tapadt az őt megelőző szóra, vagy szóköz volt köztük). Ezt az igényt a *detokenizálhatóság* címszóval szokás jelölni: egy tokenizáló kimenete detokenizálható, ha az eredményül kapott szövegből az eredeti rekonstruálható.

Az alábbiakban bemutatásra kerülő emToken[3] a fentebb megfogalmazott igényeket kívánja teljesíteni. Ehhez támaszkodik a már meglévő Huntokenre, de jelentősen el is tér attól, ahogy azt az alábbi felsorolás mutatja.

– A Huntoken meglévő szabályai részben újra lettek implementálva, részben ki lettek hagyva (ez utóbbiak mind a tulajdonnév-felismerés vagy a morfológiai elemzés tárgykörébe sorolhatók), és készültek új szabályok is.
– Az emToken a Flex helyett lexergenerátorként a Quexet[4] használja. A Quex mellett szól, hogy kifejezetten gyors véges állapotú automatát képes generálni, és hogy támogatja az UTF-8-as kódolású bemenetek feldolgozását is, többek közt a Unicode-karakterjellemzők használatával.[5]
– Választható kimeneti formátum. Jelenleg az XML és a JSON támogatott, és tervbe van véve a TSV formátum implementálása.
– A kimeneti címkekészletbe bekerült egy, a szóközjellegű karaktereknek megfelelő címke, az új tokenizáló ugyanis – a detokenizálhatóság céljából – megőrzi a szóközjellegű karaktereket is.

2. A rendszer áttekintése

2.1. Módszer

A tokenizálás a programozási nyelvekhez készült *fordítóprogram*okban, valamint *linterek*ben és *prettyprinter*ekben is a szöveges bemenet feldolgozásának szükséges fázisa. Az erre használt szoftvert *lexikai elemzőnek* vagy röviden *lexer*nek nevezik.[6] Bár a természetes nyelvek elemzése általában eltérő elvekre épül, mint a mesterségeseké, azért a természetes nyelvek tokenizálásánál sem szokatlan a lexerek használata.

[3] https://github.com/dlt-rilmta/quntoken.
[4] http://quex.sourceforge.net/
[5] A Unicode-karakterjellemzőkről bővebben l. [6].
[6] A lexikai elemzésről bővebben l. [3, 13-24. o.].

A lexereket nem szokás kézzel megírni, általában egy erre a célra szolgáló programmal generálják őket. Ezeknek *minta–akció* párokat lehet megadni, ahol a *minta* egy reguláris kifejezés, az *akció* pedig annak a leírása, hogy mit csináljon a generált lexikai elemző, ha a minta illeszkedik. Az akciót vagy a generáló program saját kódkészletével kell megadni, vagy a generált kód nyelvén. A generáló program ezek alapján egy véges állapotú automata kódját állítja elő, amely reguláris nyelvek hatékony elemzésére képes (l. [1, 38-43. o.]).

A természetes nyelvek tokenizálását nem lehet könnyen egyetlen lexikai elemzésen belül elvégezni, ezért több lexikai elemző egymás után kötése lehet a megfelelő megoldás. Az emToken a Quex nevű lexergenerátorral készített lexikai elemzők egymás után kötött soraként gondolható el, ahol az egyik elemző kimenete a következő bemeneteként szolgál. Maga a Quex C++ nyelvű forráskódot generál, és az emToken túlnyomó részt szintén C++ nyelven készült keretrendszere az egyes elemzők összekötését és a köztük történő kommunikációt biztosítja.

2.2. Bemenet

A program bemenetéül teljesen annotálatlan, UTF-8 kódolású szöveg szolgál. A emToken nincs tekintettel a különböző (HTML vagy XML) címkékre, sem a HTML-karakterentitásként elkódolt karakterekre. Ilyen fájlok feldolgozása esetén ajánlott azokat előzőleg konvertálni sima szöveges állományokká.

A program bemenetével kapcsolatos még egy megszorítás. Megfelelő pontossággal működő tokenizáló nem készíthető el nyelvfüggetlen módon. Ennek oka, hogy a természetes nyelvek írásrendszerei jelentősen eltérnek abból a szempontból, hogy mi tekinthető bennük szó- vagy mondathatárnak. A magyar nyelv tokenizálását céljául tűző szoftvertől a nagyon eltérő írásmódok elemzése nem várható el. Az emToken a Unicode-karakterek közül csak a latin, a görög és a cirill ábécék betűit kívánja kezelni. Az ezen ábécéken kívüli betűket egy helyettesítő karakterre (U+FFFD REPLACEMENT CHARACTER,) cseréli le.

2.3. Kimenet

A program kimenete szintén UTF-8 kódolású szöveg. Jelenleg két formátum választható, az XML és a JSON.

Az emToken a következő címkekészletet használja a szöveg részeinek jelölésére:

s: Mondatok jelölése. Egy címke mindig csak egy mondathoz tartozik. (Két mondat között mindig vannak szóközjellegű karakterek.)

ws: Szóközök címkéje. A szóköz lehet mondatszintű címke is (mondatok között lévő szóközök), de lehet mondaton belüli is. A mondatokkal ellentétben a szóközcímkék bármennyi, egymás után következő szóközjellegű karaktert körülfoghatnak. Az egymást követő szóközjellegű karakterek akkor is egybe fognak tartozni, ha amúgy különböző karakterek (pl. sima szóköz és új sor karakter).

w: Szavak címkézésére szolgál. Mindig mondatokon belül található. Követheti szóköz vagy punktuáció.

c: Punktuációk jelölése. Az emToken igyekszik punktuációk bizonyos csoportjait egységként kezelni. Ez hasznos funkció a *smiley*-k esetében vagy a . . . -nál is. Más esetekben az írásjelek sorozata egyenként kerül feldolgozásra, azaz az egyes írásjelek külön-külön címkét kapnak, még ha folytatólagosan következnek is.

A emToken címkekészlete nagyban támaszkodik a Huntoken címkekészletére. Az egyetlen lényeges eltérés a `ws` címke, mivel a Huntoken sehogy nem jelöli (nem is őrzi meg) a szóközöket. Ennek az új címkének a bevezetése teszi lehetővé a detokenizálhatóságot.

2.4. API

A tokenizáló nem csak egy bináris állományként használható. A fordításkor létrejövő statikus könyvtáron és a megfelelő header állományon keresztül tetszőlegesen felhasználható más programok készítése során. Használatkor megadhatók a használandó elemzőmodulok, a bemenő szövegek forrása, a kimenet pedig vagy a standard kimenetre, vagy egy megadott `stringstream` objektumba íródik.

3. Elemzési rétegek

Az emTokenben több elemzési szint követi egymást. Az egyes rétegek közti kommunikáció céljára egy saját belső reprezentációt használtunk. Ebben az egyes címkéknek megfelelő jelek magában a szövegben, *inline* módon helyezkednek el. A hatékony feldolgozáshoz fontos volt, hogy az egyes címkéket olyan karakterekkel jelöljük, amelyek a szövegben nem fordulhatnak elő.

A Quexben írt minták esetén is a lexergenerátoroknál megszokott két elv érvényesül:

1. A leghosszabban illeszkedő mintához tartozó akció fog lefutni.
2. Két, egyforma hosszan illeszkedő minta közül a forrásban előbb szereplő fog lefutni.

A Quex-modulokban használt reguláris kifejezések értelmezésénél ezért sokszor nem elég maguknak a reguláris kifejezéseknek az értelmezése, de a többi mintát és ezek sorrendjét is érdemes figyelembe venni. A Quex nyújtotta lehetőségeket részletesen bemutatja [4].

A fejezet további részeiben az egyes Quex-modulokat ismertetjük, a feldolgozás sorrendjében.

3.1. Előfeldolgozás

Az előfeldolgozó modul feladata a bemenet ellenőrzése és szükség esetén tisztítása. Ez az érvénytelen karakterek cseréjét jelenti, illetve minden cserénél egy hibaüzenet küldését a standard hibakimenetre (*stderr*), ami tartalmazza az érvénytelen karaktert és annak helyét a bemenetben (sor- és oszlopszám).

3.2. Elválasztáskezelő

Ennek a rétegnek a használata opcionális, a `-d` parancssori kapcsoló megadásával lehet aktívvá tenni. Ekkor minden sor végi elválasztójel és az azt követő sorvége karakter törlődik, az elválasztott szavak így egyben fognak megjelenni. Ennek a modulnak a hatása detokenizálással nem fordítható vissza, illetve a modul nem biztosítja a kettős betűk megfelelő visszaállítását az elválasztás törlése után (pl. *sz-sz* $\rightarrow$*ssz*).

3.3. Mondatszegmentálás

A mondatra bontás technikailag két Quex-modulra lett felosztva. Az első felel egy nagy és összetett szabály alkalmazásával az alap mondatra bontásért, ami a legtöbb esetben elegendő. A második feladata a kivételek kezelése.

Az alap mondatra bontás során a következő szabályok érvényesülnek:

- Mondat kezdete: A kérdőjel, a felkiáltójel és a szóközjellegű karakterek kivételével bármilyen karakter állhat mondatkezdő pozícióban.
- Egy mondat tetszőlegesen sok szóközt tartalmazhat akár folytatólagosan is.
- Új sor karakterből szintén tetszőleges számút tartalmazhat, de nem folytatólagosan (két egymást követő új sor karakter után mindig új mondat kezdődik).
- Mondat vége: A mondat végén opcionálisan mondatzáró írásjel (pont, felkiáltójel, kérdőjel) lehet. A mondatzáró írásjeleknek nem kell tapadniuk, és az őket követő zárójelek és idézőjelek még az aktuális mondathoz tartoznak.
- Nincs mondathatár mondatzáró írásjelek után az alább leírt pozíciókban:
  - Ha a mondatzáró karakter után következő szó kisbetűvel kezdődik.
  - Ha a mondatzáró karakter után vessző, pontosvessző, kettőspont vagy kötőjel következik.
  - Ha a pontot közvetlenül egy szóalkotó karakter követi (például URL-ekben).
  - Ha a mondaton belüli zárójelpár a záró tagja előtt mondatzáró írásjel is van (pl. *Péter születésnapjára (idén volt a 10.) Mari nem ment el.*).

A felismert mondatokat és mondatközi szóközöket a modul felcímkézve adja tovább a mondatrabontást korrigáló modulnak.

3.4. Mondatszegmentálás-korrekció

Ez az elemzési réteg végzi a mondathatárok korrigálását. Az előző modul a fenti szabályok által megengedett helyek mindegyikére beilleszti a mondatok nyitó és záró címkéit. Mivel olyan szabályszerű eset nincs, amiben a mondatszegmentáló modul nem tesz mondathatárt oda, ahova kellene, ezért az itt megfogalmazott mintáknak és eljárásoknak csak annyi a dolga, hogy a következő helyekről töröljék a mondathatárok címkéit:

- mondatkezdő sorszámok után[7],
- dátumok közben és dátumok után,
- sorszámot követő paragrafusjel előtt,
- pont és csillag között,
- római számok után (kivéve *CD*),
- monogram után,
- pontra végződő rövidítések után.

A rövidítések azonosításához az emToken jelenleg a Huntoken eredeti rövidítéseit tartalmazó fájlnak az UTF-8-ra konvertált és kiegészített változatát használja. Tetszőleges, alternatív rövidítéslista is használható, ezt fordításkor kell a *Makefile*nak átadni. A rövidítéslistából a Quex-kódot egy python szkript hozza létre. Új rövidítéslista készítéséhez figyelembe kell venni, milyen formátumot vár a generáló szkript:

- Egész sort kommentelni a # karakterrel lehet. Sor közbeni kommentelésre nincs lehetőség.
- Minden rövidítés új sorba kell kerüljön.
- Nem kell pont a rövidítések végére (ha van, nem baj, de nem fogja használni a program).
- Minden kisbetűvel kezdődő rövidítés három változatban fog megjelenni a generált `abbrev.qx` állományban: az eredeti alakban, nagy kezdőbetűvel és csupa nagybetűvel. Ha egy rövidítés eredetileg is nagy kezdőbetűvel van megadva, akkor csak a csupa nagybetűs alakja fog pluszban létrejönni, és ha csak ez utóbbi volt eredetileg is megadva, akkor az `abbrev.qx` is csak ezt fogja tartalmazni.

Megjegyzendő, hogy a teljes feldolgozási láncban a mondatszegmentálás-korrigáló modul egymás után kétszer szerpel. Ennek az az oka, hogy az egymással átfedő szabályok közül egy „menetben" csak az egyik szabály fut le. Példának legyen két szabály: 1) ami illeszkedik az `a.b` sztringre, amiből `ab`-t csinál, és 2) ami illeszkedik a `b.c`-re, amiből `bc`-t csinál. Ekkor az `a.b.c` sztring feldolgozása során először lefut az 1)-es szabály, ami illeszkedik az `a.b`-re és az `ab.c`-t adja eredményül. Ezután az elemzés a `.c`-től folytatódik tovább, így a 2)-es szabály már nem tud illeszkedni, hiába van `b.c` részsztringje a bemenetnek. Ha másodszor is lefut az elemző, akkor az első szabály már nem fog illeszkedni, de a második igen, és előállítja a kívánt kimenetet, azaz `abc`-t. A mondatszegmentálás korrekciójakor a fenti példához hasonló szabályokról van szó, azaz egy karakterlánc egyes részláncait – a felesleges mondathatárokat – kell bizonyos pozíciókból törölni.[8]

[7] Sorszámok után már az alap mondatszegmentálást végző modul sem tesz mondathatárt, ha utána kisbetűvel vagy írásjellel folytatódik a mondat. A mondatkezdő sorszámok esetében viszont nagybetűs folytatásnál sincs mondathatár (pl. *1. Fejezet*).

[8] A Huntoken is a kétszer futtatást választotta a probléma kiküszöbölésére.

3.5. Tokenizáló

Ez a modul a bemeneti szöveg további, a megállapított mondathatárokon belüli szegmentálását végzi. A modul a felcímkézett mondatközi szóközöket változtatás nélkül adja vissza, míg a címkézetlen, mondaton belüli szóközsorozatokat felcímkézi. Hasonlóan könnyű a punktuációk kezelése is. A csoportosítható írásjelek csoportosan lesznek felcímkézve, az egyedülállók – ha nem részei egy hosszabban illeszkedő mintának – pedig egyenként.

A szavak felismeréséért felelős alapszabály a következőkre van tekintettel:

- Zárójelek kezelése. Egy zárójelpár a szó részének tekinthető, ha a pár legalább egyik tagja a szó belsejében található. Máskülönben a zárójelek különálló írásjelnek számítanak. Példák XML-annotációval: `<w>záró(jel)</w>`, `<w>(záró)jel</w>` és természetesen `<w>zár(ó)jel</w>`, de `<c>(</c><w>zárójel</w><c>)</c>`.
- Szó belsejében lehet pont, ez nem okozhat szótörést, pl. `<w>R.I.P.</w>`, de alapesetben a közvetlenül a szó előtt vagy után található pont is a szóhoz tartozik.
- Szóvégi pont nem tartozik a szóhoz, ha mondatzáró címke előtt található, kivéve, ha rövidítésről van szó. Pl. `...<w>vége</w><c>.</c></s>`, de `...<w>stb.</w></s>`
- A szóhoz kötőjellel kapcsolódó *-e* partikula mindig külön tokenként lesz címkézve, pl. `<w>van</w><w>-e</w>`.

Ezen alapszabályt egészíti ki még pár, kivételekre vonatkozó szabály. Ezek lényege, hogy bizonyos körülmények között akkor is egyben tartanak egy szót, ha az alapszabály értelmében azt több tokenre kéne bontani. A kivételek kezelésének elvi alapja hasonló a mondathatárok korrekciójához. Olyan alapszabályt kell készíteni, ami mindenhol töri a karaktersorozatot, ahol kell, de törheti ott is, ahol nem kell. Ha ez a feltétel teljesül, akkor csak olyan kivételek lesznek, ahol nem kell több sorozatra bontani a bemenetet. Az ilyen eseteket leíró minták biztos, hogy hosszabban fognak illeszkedni, mint az alapszabályban megfogalmazott minta. A lexergenerátorok – és köztük a Quex – garantálják, hogy a konkurens szabályok közül a hosszabban illeszkedő fog lefutni és ez épp az, amire a kivételek kezelésekor szükség van.

Az alábbi kivételes eseteket kezeli szavakként (vagyis látja el `w` címkével, és tartja egyben) az emToken:

- informatikai kifejezések: e-mail cím, URL, fájlnevek helyettesítő karakterrel, elérési utak;
- szavak *et* jellel (pl. *AT&T*);
- szavak aposztróffal;
- számok ponttal, vesszővel vagy spáciummal tagolva;
- tizedes törtek;
- zárójeles felsorolások, pl. *b*).

3.6. Konverterek

Az emToken két, választható kimeneti formátumát is két Quex-modul hozza létre. Ezek a tokenizáló által használt belső reprezentációt konvertálják a XML vagy JSON formátumra.

4. Tesztelés

Egy természetes nyelvi tokenizálónak nagyon sok követelményt kell egyszerre teljesítenie, sok szabályt tartamaz, melyeknek a kivételeit is helyesen kell kezelnie. Ekkora szabálytömeget nem nagyon lehet egyidejűleg fejben tartani, a tesztelés itt a szokottnál is fontosabb. Éppen ezért az emToken automatikus tesztelést biztosít a fejlesztéshez. Amikor új fordítás készül, a *Makefile* automatikusan lefuttatja az emToken teljeskörű tesztelését is. Ez azonnali visszajelzést ad a fejlesztőnek, hogy egy új szabály implementálása vagy egy régebbi módosítása milyen hatással volt a rendszerre, okoz-e hibát valahol, vagy sem.

A teszteléshez a Google Teszt C++-os keretrendszert használtuk.[9] A fordítás során a Makefile-nak megadható a teszteseteket tartalmazó fájlok halmaza, ezáltal könnyen lehet alternatív szabályokhoz alternatív teszteseteket rendelni.

5. Kiértékelés

A tokenizáló teljesítményének kiértékeléséhez a Szeged Korpusz 2.0-t [2] vettük alapul. Ami a mondatszegmentálást illeti, itt 81.648 mondatból 2.131 esetben hibázott az emToken, ami 97,39%-os pontosságot jelent. A hibák jelentős része abból ered, hogy az emToken (akárcsak a Huntoken), nem kezd új mondatot, ha a mondatzáró írásjel után kisbetűvel folytatódik a karakterlánc, szemben a Szeged Korpusszal, ahol ez gyakran előfordul.

A tokenizálásnál *word accuracy*-t mértünk, amire 99,27%-ot kaptunk (1.478.300 tokenre összesítve 10.903 hibás token jutott). Ezen hibák egy része a tokenizálási sémák különbségéből fakad (pl. az emToken a szóközökkel tagolt számokat igyekszik egyben tartani), másik része tényleges hiba.

6. Tervek

Az emToken jelenleg egy szálon fut. Ennek velejárója, hogy bármely elemzőmodul futásának feltétele, hogy az előtte lévő modulok már befejezzék a munkájukat. A tokenizáló sebességét a program többszálúsításával tervezzük továbbfejleszteni.

[9] https://github.com/google/googletest

7. Köszönetnyilvánítás

A tokenizáló elkészítésében Miháltz Márton nyújtott folyamatos szakmai segítséget. Köszönet érte. Továbbá köszönet illeti Simon Esztert a kiértékelésben és Nemeskey Dávidot a tesztelésben nyújtott segítségéért.

Az `e-magyar` eszközlánc – és benne az emToken tokenizáló – az MTA 2015. évi Infrastruktúra-fejlesztési Pályázat 2. kategóriájában elnyert támogatás segítségével valósult meg.

Hivatkozások

1. Bach, I.: Formális nyelvek. Typotex (2005)
2. Csendes, D., Csirik, J., Gyimóthy, T., Kocsor, A.: The Szeged Treebank. In: Lecture Notes in Computer Science: Text, Speech and Dialogue. pp. 123–131. Springer (2005)
3. Csörnyei, Z.: Fordítóprogramok. Typotex (2006)
4. Schäfer, F.R.: The Quex Manual (0.65.6) (2015), elérhető: http://quex.sourceforge.net/doc/html/main.html (letöltés: 2017. január 2.).
5. Váradi, T., Simon, E., Sass, B., Gerőcs, M., Mittelholcz, I., Novák, A., Indig, B., Prószéky, G., Farkas, R., Vincze, V.: `e-magyar`: digitális nyelvfeldolgozó rendszer. In: XIII. Magyar Számítógépes Nyelvészeti Konferencia (MSZNY2017). p. (jelen kötetben). Szeged (2017)
6. Whistler, K., Freytag, A.: The unicode character property model. Tech. rep., The Unicode Consortium (2015), elérhető: http://www.unicode.org/reports/tr23/tr23-11.html (letöltés: 2017. január 2.).